

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Василь ОСЬОДЛО, Людмила БУДАГЬЯНЦЬ

Copyright © 2015
УДК 159.9.01 : 316.6

Vasyl Osiodlo, Lyudmyla Budahyants
THE SOCIO-POLITICAL CONTEXT OF WAR ON THE EAST OF UKRAINE

Постановка проблеми. У житті сучасної європейської цивілізації особливої значущості набуває чинник суспільно-політичної активності громади та кожного громадянина, що усвідомлюється як базова рушійна сила історії і як важлива детермінанта особистісного становлення людини. Згідно з цією позицією політична практика є справою не лише владних верств та інститутів, але й обов'язком кожного громадянина, солідаризуючись з іншими громадянами, брати участь у розв'язанні нагальних суперечностей суспільного буття. Навіть більше – саме такий розподіл ролей між людиною, суспільством і державою концептуалізується як принциповий у творенні цивілізації, сумісної зі свободою та гідністю людини. Власне, викладене виражає саму суть концепту “європейський вибір”. Ним позначається *вестерна цивілізаційна модель*, за якою непорушно основою економічного, соціально-політичного і культурного розвитку суспільства і держави визнаються права і свободи людини-громадянина.

За поточними оцінками експертних спільнот, цілком суголосними із поширеними настроями громадської думки нашої країни, виборення українською нацією (у значенні – політично організований народ) політичної суб'єктності, а українською державою – незалежності і суверенітету (й правосуб'єктності у повному обсязі) залишаються наріжними завданнями, до вирішення яких громадяни України по-справжньому приступили лише з моменту солідаризації навколо вимоги “переукладання соціального контракту”. До цього моменту природні права, громадянські свободи, плюралізм політичних сил, їхня відкрита конкуренція, правова держава та її соціальна орієнтованість залишалися симулякрами “ін-

сценованої демократії” (“ерзац-демократії”), що приховували реальність паразитарного клептократично-олігархічного режиму. Водночас “переукладання соціального контракту” передбачає не лише випрацьовування нової парадигми відносин громадян і держави, нової архітектоніки владних структур, але й досягнення згоди у міжетнічних, міжконфесійних, міжкультурних тощо зв'язках, тобто вимагає конструктивного творення громадянського суспільства, що не може розбудовуватися “зверху”. Все це разом загострює потребу формування політичної культури громадян, їхньої колективної спроможності давати відповіді, адекватні викликам існуючій ситуації.

Загострення суперечностей економічного й соціально-політичного життя в Україні на початку ХХІ століття при неможливості їхнього конструктивного розв'язання призвело до потужного соціального вибуху й визнання (принаймні, риторичного) всіма активними групами українського суспільства необхідності вибудувати нові відносини між владою і громадянами, на що маємо спромогтися в умовах зовнішньої агресії. Аналіз і прогноз української політичної ситуації, місця в ній чинника збройної боротьби, взаємне відзеркалення смислів політики і війни – це сьогодні чи не найголовніша тема. Тому, враховуючи вищезазначене, **метою** статті є розкриття специфіки сучасного соціально-політичного контексту, в якому розгортається боротьба українського народу за утвердження себе як самочинного творця (суб'єкта) власного життя і світу. Спроба такого самоствердження та самозахисту здійснюється у формі АТО, яка у загальній сьогоднішній картині подій в Україні, швидше за все, виступає метафорою вільної війни.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зміст і значення антитерористичної операції (АТО) визначаються зовнішнім (міжнародним) та внутрішнім (національним) соціально-політичними контекстами, їхнім перетином й навіть накладанням один на одного. За своїми причинами та наслідками перебіг подій в Україні вже протягом року є резонансним щодо підпалої під загрозові виклики долі не лише української держави, а й усієї світової спільноти. У зв'язку із веденням АТО виставлені на розгляд проблеми мають безпосередню практичну актуальність, адже, разом із важливими напрямками прогнозування та планування відповідних заходів, першочергову роль в успішності операції має прозоре й чітке розуміння кожним військовим і цивільним громадянином того, заради чого ведеться боротьба.

Ключовими моментами у подальшому розгляді є європейський вибір України та суть цивілізаційної моделі європейського типу. Остання закладена новоєвропейськими націями, що сформувалися як політичний суб'єкт у боротьбі за проект правової держави з базовими цінностями демократії, прав і свобод людини і громадянина, що став засадою загально-суспільної згоди ("суспільного договору"). У пошуках згоди в масштабах міжнародного товариства щодо встановлення правового ладу та припинення "війни всіх проти всіх" засновувалась і розгорталась система міжнародного права, рамковими імперативами якого стали вимоги суспільної моралі і людяності стосовно обстоювання цінності людського життя, гідності особистості, найбільш сприятливою формою забезпечення дієвості яких визначається демократичний устрій держав.

Історичний сенс боротьби, що триває на Сході України, – це відповідь на виклики як суверенітету, незалежності, самої державності України, так і потенційно – суверенітету і незалежності будь-якої держави і, власне, міждержавному "правовому стану" з боку світового агресора" – РФ, що домагається визнання свого виключного "права сили" у реалізації своїх імперських інтересів. До речі, імперська регресія "держави російської" стала наслідком узурпації влади її теперішнім режимом, першими жертвами якого стали паростки демократії, громадянське суспільство РФ, відчуження від політики, права, гідності громадян, перетворених на підданих, – витратний "матеріал" влади. Водночас найбільш драгівливим чинником для останньої є "поганий українсь-

кий приклад" – домагання практичної реалізації дотепер лише символічно артикульованої європейської ідеї суверенітету і незалежності України як країни політично організованих вільних громадян, державі яких належить виконувати сервісні функції забезпечення національних інтересів.

Успішність АТО залежить від ствердження суб'єктності української нації (політично організованого народу), тобто практичної спроможності самоідентифікації, або, іншими словами, – від здатності формувати, виражати і реалізовувати власні інтереси, створюючи й контролюючи відповідні соціальні, передусім державні, інститути. Відомо, що визначні в європейській культурі ідеї щодо шляхів формування суб'єктності нації висловлені речниками класичної німецької філософії, що, на їхнє переконання, послугували теоретичним виразом суті і духу Великої французької революції, а саме – ствердження ідеї свободи. Вони наголошували, що постання й ствердження суб'єкта як автономного та самочинного творця власного життя і світу відбувається тільки у здоланні спротиву зовнішнього середовища – природного і соціального (Й. Фіхте). У перетворенні умов власного існування суб'єкт одночасно творить і самого себе, все розмаїття своїх актуальних спроможностей. Колективні суб'єкти – політичні нації – постають саме у цій боротьбі за незалежність та власну державність.

Продуктивною для висвітлення сенсів та історичних перспектив боротьби української нації за незалежність і суверенітет є аналітична модель американського філософа А. Тойнбі. Згідно з його концепцією "виклику – відповіді", найпотужніші суспільства і цивілізації вириваються з багатотисячолітнього монотонного стану первісності, а в подальшому – з тривалої "позачасовості", даючи гідну відповідь на посталі перед ними виклики (природного середовища, ворожого оточення тощо). Чим сильніше виклик та оригінальніша й продуктивніша відповідь, тим більш високий рівень, на який підноситься спільнота. Водночас неможливість чи неспроможність дати адекватну відповідь на виклик означає деградацію суспільства.

Аналіз соціально-політичного контексту АТО й теперішніх викликів українській нації та державі, що визначаються його параметрами, передбачає охоплення вже віддалених історичних передумов, а саме кардинальних зсувів

у конфігурації міжнародних відносин, що склалася після Другої світової війни. Важливішими з чинників, що їх потрібно врахувати в реконструкції передумов сучасних подій в Україні і світі, є:

– розпад двополюсного світу з силовими центрами “СРСР – США” та початок періоду невизначеності з тенденцією до багатополярності світу;

– претензії РФ на ту роль геополітичного гравця або вершителя міжнародної політики, що її мав СРСР, причому за відсутності потенціалу, економічного, соціального, ідеологічного, для реалізації цих претензій;

– домагання РФ перерозподілу сфер впливу в “пострадянському” та глобальному соціально-політичному просторі.

Крім того, слід врахувати специфіку екстенсивного способу “виходу” РФ із ситуації кризи державного й соціального управління в 90-х роках минулого століття (відтермінування або притлумлення проблем замість їх вирішення). Зокрема, у внутрішній політиці РФ такий підхід спричинив:

а) поступальний перехід від демократичних гасел часів Єльцина до авторитаризму, а потім – до тоталітаризму, до того ж олігархічно-клетократичного, як системи приборкання суспільства й контролю над ним; замість розвитку практик і механізмів його самоорганізації, самоуправління, самоструктурування;

б) внутрішню інтеграцію суспільства через підміну ідентичності (цивілізаційно-релігійна замість громадянсько-державницької), міфологізацію свідомості та конструювання “фантомної історичної пам’яті”, демонізацію зовнішнього оточення і пошук ворога й перекладання на нього відповідальності за всі внутрішні проблеми, тиражування “конспіралогічного дискурсу”;

в) оплату соціальної згоди “стабільність за лояльність”, патерналістську соціальну політику за привласнювані надприбутки від експлуатації сировинних ресурсів держави владою олігархічною групою.

У зовнішній політиці РФ сьогодні здійснює:

1) шантаж Європи сировинною залежністю від неї як монополіста-постачальника нафти і газу;

2) реанімацію “імперського проекту” в пошуках зовнішніх ресурсів (хоча й символічних) нарощування власної геополітичної вагомості – прагнення до посилення позицій через повернення контролю над пострадянським простором, у перспективі – над усією Східною Європою;

3) претензії на право втручання (включаючи силове) у справи незалежних держав, що потрапляють у сферу інтересів РФ, провокативну зовнішню політику – тактику залякування ірраціональністю антиправових акцій демонстрації сили, міжнародний терор – від фінансування й власне організації терористичних угруповань, аж до “гібридної війни” (гібридна війна – це змішання класичного ведення війни із тіньового застосування регулярних частин та нерегулярних військових формувань. Держава, котра веде гібридну війну, укладає угоду з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв’язок з якими заперечується, що вони можуть використовувати методи, які не дозволить собі держава).

Наукові прогнози щодо високої ймовірності застосування збройного насильства до України з боку РФ за логікою геополітики укладалися неодноразово з 90-х років ХХ століття. Їхнім підґрунтям слугувала концепція “геополітичних зламів” чи “стиків геополітичних плит”. За результатами проекту Multiple Futures, здійсненого на замовлення НАТО у 2004 році, окреслюється інтерпретаційна модель, що висвітлює передісторію збройних агресій спочатку імперії радянської, а потім і путінської.

У період “холодної війни” злам між двома великими сферами впливу СРСР і США пролягав за лінією “Угорщина–Чехословаччина–Польща–НДР”, що її намагався утримати СРСР через військові інтервенції в країни Варшавського договору, які намагалися вирватися з орбіти впливу радянської імперії. Натомість оксамитові революції кінця 80-х років і розпад СРСР спричинили пересування “лінії розлому” на межу “Молдова–Латвія–Литва–Естонія–Грузія–Україна”. Військові інтервенції РФ у 90-х роках і на початку цього століття відбуваються саме за цією лінією. Вони були пов’язані з відмовою кожної із зазначених пострадянських країн від ролі російського сателіта або ж буфера поміж РФ і Заходом, та спробами приєднатися до європейської спільноти (мовою російської пропаганди – “перейти в табір супротивника”).

З проголошенням Україною вибору європейського шляху розвитку й намірів про приєднання до ЄС перед нею постала військова загроза з боку одного з гарантів її безпеки за Будапештським меморандумом, що розуміли та озвучували як іноземні, так і вітчизняні експерти. Проте в країні ще не було ані

спільної політичної волі, ані політичного суб'єкта, спроможного адекватно відреагувати на виниклу загрозу. Навпаки, в роки незалежності, принаймні до 2014 року, відзначилися поступальним знищенням військової потуги держави та безупинними спробами підірвати авторитет Збройних Сил в очах суспільства. З одного боку, це чинилося планомірно, з іншого – через відсутність державницького стратегічного мислення й брак необхідних управлінських компетенцій, через вбачання в Збройних Силах лише “економічно обтяжливого інституту”, або ж джерела збагачення через розкрадання їхнього майна. Стан справ змінився із соціальним вибухом – антикорупційною революцією, революцією гідності, у якій злиувалася в єдність політична українська нація, що було несподіваною та неочікуваною подією як для зовнішнього оточення країни, так і для владних еліт, й навіть для опозиційних сил. Попри “теорії змови”, проти яких свідчить масштабність, масовість, соціальний склад активних діячів та груп підтримки сил спротиву, перебіг подій революції гідності мав спонтанний самоорганізований й некерований ззовні характер. Повстали громадяни діяли саме як колективний суб'єкт, у той час як лідери, партії, організації або відверто не встигали реагувати на зміни обстановки, або ж прилаштувалися до них.

Значення АТО для українського народу та держави пов'язане із граничним загостренням засадничих вимог до них і набуття виразності більш широких історичних смислів у ситуації збройної боротьби:

1) реалізація завдань, не вирішених у 1991 та 2004 роках, – в моменти здобуття незалежності України та Помаранчевої революції: здолання вад посттоталітарного/постколоніального суспільства (несформованість національного інтересу; відсутність соціальної макроінтеграції – системи функціональних соціальних інститутів, “символічність” еліт, персоніфікація влади, корупція, брак фахівців з управління тощо);

2) ствердження політичної української нації: – формування національної ідеї та розвиток громадянсько-державницької національної ідентичності українців – виборювання політичної суб'єктності українського народу (нації);

– розгортання громадянського суспільства, інтегрованого навколо спільної концепції суспільної згоди, держави, історичної пам'яті

та проекту майбутнього, спроможного здійснювати контроль над реалізацією національних інтересів;

– заснування правової національної держави та її невід'ємного атрибуту – Збройних Сил та системи інших безпекових силових інститутів;

– заснування системи соціальних інститутів, об'єднаних спільними нормами та цінностями національного інтересу повноцінного розвитку;

– засвоєння практик місцевого управління як основи демократії та умови суспільної безпеки;

3) під час АТО відродилося українське військо як збройний інститут політичної нації, що заслужило свій авторитет захисників народу та держави, розгорнувся широкий громадянський рух на підтримку військовиків, що стала чинником згуртування суспільства, розвитку політичної активності громадянського суспільства – формування спроможності до узгодженої колективної дії (що є чинником могутності нації та її держави);

4) виникла як масовий феномен громадянська державницька свідомість й розуміння значення збройного захисту для збереження та зміцнення суверенітету, незалежності, державності, свободи, гідного життя суспільства й кожного громадянина. А також усвідомлення значущості зусиль кожного громадянина та цінності політичної культури для виконання обов'язку бути суб'єктом політичного волевиявлення – формування та реалізації національних інтересів (“здолання українського партикуляризму”).

“Революція гідності”, “антикорупційна революція” та боротьба в АТО за завойовані громадянами шанси історичного розвитку України привертає увагу міжнародної спільноти тому, що поширюється чітке розуміння: в Україні в даний момент йде боротьба супротивних систем цінностей, супротивних концепцій історії – боротьба демократії й тоталітаризму. Екстремальна ситуація визвольної боротьби проти агресії РФ спричинила переоцінку цінностей та переосягнення підходів до їхнього збройного захисту не лише в Україні, а й у багатьох країнах демократії.

У такий спосіб соціально-політичним контекстом АТО є ствердження суб'єктності української політичної нації та європейський вибір українського народу та спроби зупинити ці процеси РФ, вихід якої з міжнародного правового поля спричинюється спробами утримати контроль над лінією геополітичного зламу із західною цивілізацією.

Соціально-політичний зміст АТО в національному вимірі становить виборювання незалежності, суверенітету та державності України. Зміст АТО у міжнародному вимірі – боротьба за збереження/відновлення правового стану в системі міжнародних відносин. Одночасно консолідація української політичної нації, утвердження демократичної правової держави з її невід’ємним атрибутом воєнною організацією, розгортання системи орієнтованих на національний інтерес соціальних інститутів, збагачення громадянської свідомості як масового феномену, усвідомлення значення громадсько-політичної активності та збройного захисту держави кожним громадянином, спільної діяльності цивільних та військових над забезпеченням воєнної безпеки держави – це засадничі умови успішності АТО, перемоги у визвольній боротьбі, імперативи якої гранично загострює збройна боротьба.

Значення АТО у міжнародному вимірі полягає в тому, що саме за нею стоїть масштабна боротьба проти тоталітаризму та неоімперіалізму за цінності демократії, правовий лад та партнерські відносини між державами.

ВИСНОВКИ

1. За результатами дослідження соціально-політичного контексту АТО встановлено, що в національному вимірі він розглядається як виборювання незалежності, суверенітету та державності України, а в міжнародному – як боротьба за збереження/відновлення правового стану в системі міжнародних відносин.

2. Соціально-політичний зміст АТО в національному вимірі полягає у захисті історичного шансу української нації вирішити завдання, які не були розв’язані за новітній період незалежності України. Інтереси захисту України спричинили прояв такого масового феномену, як *громадянська державницька свідомість* й розуміння значення збройного захисту для збереження та зміцнення державності, свободи, гідного життя суспільства й кожного громадянина.

3. У ході АТО відродилося українське військо як збройний інститут політичної нації, розгорнувся широкий громадянський рух на підтримку Збройних Сил, істотно зростає політична активність громадянського суспільства й уможливилась його спроможність до узгодженої колективної дії.

1. Арон Р. Мир і війна між націями / Пер. з фр. – К.: МП “Юніверс”, 2000. – 688 с.

2. Каппен Ф. Путін веде в Україні гібридну війну. Інтерв’ю “Радіо Свобода” 26.04.2014. Підготовлено Корнієнко С. – Електронний ресурс: <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/25363591.html>.

3. Осюдло В.І. Культурно-політична самоідентифікація громадян у східних областях України / В.І. Осюдло, Л.М. Будаг’янц. – III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю “Особистість у сучасному світі” (20–22 листопада 2014 р.). – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агенст-во”, 2014. – С. 443–447.

4. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ / Институт гуманитарных исследований Украинской академии наук национального прогресса. – К.: Феникс, 2002. – 760 с.

5. Переслегин С. “Самоучитель игры на мировой шахматной доске”: – М.: АСТ; СПб.: Terra fantastica, 2005. – 624 с. – Серия: “Philosophy”.

6. Попов И.М. Война будущего: взгляд из-за океана. Военные теории и концепции современных США. – М.: Изд. “АСТ-Астрель”, 2004. – 444 с. – Серия: “Великие противостояния”.

7. Фихте И. Г. Сочинения. В двух томах. Т.1 / Сост. и примечания В. Волжского. – СПб.: Мифрил, 1993. – 687 с.

REFERENCES

1. Aron R. Myr i vyna mij nacyami / Pereklad z fr. – K.: of MT of “Yunivers”, 2000. – 688 p.

2. Kappen F. Putin vede v Ukraini gibrydnu viynu. Interv’yu “Radio Freedom” 26.04.2014. Pidgotovleno Kornienko P. – Elektronniy resource: <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/25363591.html>.

3. Osyodlo V.I. Kulturno-politichna samoidentyfikaciya gromadiyn v sxidnyx oblastiyx Ukrainu / V.I. Osyodlo, L.M. Budag’yants III Vseukrainskiy psyxologichnyi kongres “Osobystist v suchasnomu sviti” (20-22 lystopada 2014). – K., 2014. – P. – 443 – 447.

4. Pavlenko Y. History of world civilization. Philosophical analysis / Institute of humanitarian researches of the Ukrainian academy of sciences of national progress. – K.: Phoenix, 2002. – 760 p.

5. Pereslegin P. “Samouchitel igry na shazmatnoi doske”: – M.: АСТ; SPb.: Terra fantastica, 2005. – 624 p. Series: “Philosophy”.

6. Popov I.M. Voina budushego: vzgliad iz-za okeana. Voennye teorii i koncepcii sovremennyx USA. – M.: Publ. of “AST-Astrel”, 2004. – 444 p.

7. Fihte I. Sochineniya. V dvux tomax. T. 1. / Sostavitel Volzhskiy. – SPb.: Mifril, 1993. – 687 p.

АНОТАЦІЯ

Осюдло Василь Ілліч, Будаг’янц Людмила Миколаївна. Соціально-політичний контекст війни на сході України. У статті розглянуто окремі аспекти соціально-політичного контексту АТО на Сході України. Ствер-

джується, що консолідація української політичної нації, утвердження демократичної правової держави з воєнною організацією як її невід'ємним атрибутом, розгортання системи орієнтованих на національний інтерес соціальних інститутів, усвідомлення значення громадсько-політичної активності та збройного захисту держави кожним громадянином, спільної діяльності цивільних та військових над забезпеченням воєнної безпеки держави, становить не лише інтегральну умову успішності, а й ціннісно-сміслову змістовленість АТО.

Ключові слова: Україна, РФ, війна, суспільна свідомість, антитерористична операція, соціально-політичні чинники, громадянське суспільство, безпека держави.

АННОТАЦІЯ

Осёдло Василий Ильич, Будагьянц Людмила Николаевна.

Социально-политический контекст войны на востоке Украины.

В статье рассмотрены отдельные аспекты социально-политического контекста АТО на Востоке Украины. Утверждается, что консолидация украинской политической нации, утверждения демократического правового государства с военной организацией как его неотъемлемым атрибутом, развертывание системы ориентированных на национальный интерес социальных институтов, осознания значения общественно-политической активности и вооруженной защиты государства каждым гражданином, совместной дея-

тельности гражданских и военных над обеспечением военной безопасности государства, составляет не только интегральное условие успешности, но и наполнение ценностно-смысловым содержанием АТО.

Ключевые слова: Украина, РФ, война, общественное сознание, антитеррористическая операция, социально-политические факторы, гражданское общество, безопасность государства.

ANNOTATION

Osiodlo Vasyi, Budahyants Lyudmyla.

The socio-political context of war on the East of Ukraine.

The article deals with some aspects of social and political context of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine.

The authors state that to ensure success of the anti-terrorist operation, the certain conditions should be provided. Such conditions are consolidation of the ukrainian political nation, establishment of democratic constitutional state with the military organization as its essential attribute, development of social institutions system oriented to the national needs, recognition by every citizen the importance of public and political activity and importance of the country armed protection as well as recognition of civilian and military cooperation aimed at the military state security assurance.

Key words: Ukraine, Russia, war, public consciousness, anti-terrorist operation, social and political factors, constitutional state, state security.

Надійшла до редакції 30.04.2015.

Шановні колеги!

Запрошуємо Вас взяти участь у Шостому всеукраїнському науковому семінарі "МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ", який відбудеться 24-25 вересня 2015 р. у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка, 44-а).

Передбачається обговорення таких проблем:

1. Методологічний ландшафт розвитку соціальної і політичної психології особистості.
2. Методологічні пошуки в царині диференціальної та клінічної психології особистості.
3. Методологія персонологічних студій у віковій та педагогічній психології.
4. Новітні напрями теоретико-методологічних досліджень в галузі психології особистості.

Для участі в роботі семінару необхідно до 1 вересня 2015 року подати заявку за електронною адресою: karpenkozs@ukr.net

У заявці слід вказати прізвище, ім'я та по батькові автора, його місце роботи, посаду, науковий ступінь, тематичне спрямування доповіді, адресу, контактний телефон, e-mail, термін перебування в Івано-Франківську і бажані умови проживання.

Матеріали наукового семінару будуть опубліковані у щорічному науковому журналі "Психологія особистості", який включено до Переліку наукових фахових видань України (Наказ МОН № 893 від 04.07.2013) та зареєстровано у Міжнародному центрі ISSN (2309-785X), передплатний індекс Укрпошти 86123.

Вартість публікації – 25 грн. за 1 стор. (для докторів наук – безкоштовна), обсяг статті – 10–14 сторінок. Вимоги до змісту і оформлення статей див. у № 1 журналу за 2014 рік, або на сайті ps.pu.if.ua.

Сума оргвнеску за участь у семінарі становить 120 грн. Усі витрати, пов'язані з участю в семінарі (проїзд, проживання, харчування), здійснюються за рахунок учасників.

До зустрічі в Івано-Франківську!